„Nem sok idő kell hozzá, és egészen megnyugszanak. Eleinte izgatottak, de aztán meghíznak, és nagyon elcsöndesednek - mondta a vén tábornok, nem is sejtvén a szörnyű értelmet, amely szavai mögött rejtőzik."

(Lev Tolsztoj: Feltámadás. Szőllősy Klára fordítása)

Letartóztatásban lévő fiatal felnőttek reszocializációja

(civil pártfogói rendszer és folyamatos utógondozási modell)

„Attól félek, már nem is tudok böri (=börtön) *nélkül élni majd..."*

(Részlet egy fogvatartott diák leveléből)

1. Bevezetés

Munkánk 1997 májusában kísérletként indult, amikor a Belvárosi Tanoda Alapítványi Gimnázium két diákja előzetes letartóztatásba került, amely a bűncselekmény súlyosságát tekintve akár évekre is elhúzódhatott. Úgy véltük, hogy ebben a speciális helyzetben sem szakítjuk meg kapcsolatunkat velük és a lehetőségekhez képest támogatjuk őket jelenlegi élethelyzetükben is.

Másfél éves előkészítő munkát folytattunk, amelynek lényege annak feltérképezése volt, hogy civil szervezet miképpen fejthet ki tevékenységet büntetés-végrehajtási intézetben, illetve a szervezet elfogadtatása, a munkatársak priorálása (ellenőrzése) zajlott ez idő alatt. Mindemellett leveleztünk két diákunkkal, és a beszélők terhére személyes találkozásokra is sor kerülhetett - természetesen igen korlátozott mértékben.

1999 őszén indítottuk meg azt a *„börtönmunkát"*, amely előzetes letartóztatásban lévő fiatalok oktatását (gimnáziumi érettségi vizsgára való felkészítését) és esetkezelését (a speciális helyzetben támogató, személyiségformáló és fejlesztő program kidolgozását) jelentette. 12 fő fogvatartottal foglalkoztunk, mely munka tapasztalatainak összegzése meg is jelent a Börtönügyi Szemle című folyóiratban (Segítő találkozások előzetesben lévő fiatalokkal. Börtönügyi Szemle 2000/4. szám).

Tevékenységünket 2001 januárjától terjesztettük ki elítélt fiatalokra is, akik legfeljebb másfél év múlva szabadulnak. Mindeközben azt érzékeltük, hogy a büntetés-végrehajtás személyzete egyre inkább elfogad bennünket: igazán jó viszonyt sikerült kialakítanunk, szinte *„beépültünk„* az intézetek mindennapjaiba, szoros napirendjébe. Mindenhol sokat segítettek nekünk, sehol sem voltak ellenségesek velünk. Elismerték munkánkat, elfogadták személyünket, jelenlétünket, gondolkodásmódunkat, módszereinket, *„sajátos„* öltözködésünket (vagyis az egyenruhától eltérő viseletet) és viselkedésünket. Nem csak hogy megszoktak, talán kicsit meg is szerettek bennünket.

A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága Fogvatartási Ügyek Főosztályával pedig kifejezetten jó szakmai kapcsolat alakult ki.

2002 őszére hét-nyolc tereppel - büntetés-végrehajtási intézettel - vagyunk kapcsolatban (Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet 1-es, 2-es és 3-as objektum, Budapesti, Váci, Kalocsai Fegyház és Börtön, Fiatalkorúak Bv. Intézete Tököl és most vesszük fel a kapcsolatot a Balassagyarmati Fegyház és Börtönnel is). Szakmai koncepciónk fejlődése miatt az SZCSM Budapesti és Rákospalotai Javítóintézetében folytatott munkánkat - a fiatalok szabadlábra kerülésével - abbahagytuk, mert úgy tapasztaltuk, hogy a javítóintézetek nevelési attitűdje jóval felülmúlja a felnőtt büntetés-végrehajtási intézetekét, így inkább az ott lévő fogvatartottak kerültek fókuszunkba.

2001 decemberétől új szakmai kihívást, feladatot jelent annak a fiatalnak a programba való bekerülése, akit előzetes fogvatartásból vettünk fel (jelenleg, első fokon, hosszú éveket jelentő szabadságvesztés büntetést kapott). Az ő oktatása-segítése a büntetés-végrehajtási intézetben tovább bővítheti eddigi tapasztalatainkat és módszereinket.

2002. augusztus 1-jén megalakult a **Váltó-sáv Alapítvány,** amelynek tevékenysége a büntetés-végrehajtási intézetekben előzetes letartóztatásban lévő vagy ítéletüket töltő, valamint szabadlábon lévő vagy szabadult, kriminál életvezetésű fiatalkorúak és fiatal felnőttek (16-30 éves) megkeresése, gondozása, képzése, mentálhigiénés ellátása, reszocializációja, beilleszkedési esélyeik növelése. A Belvárosi Tanoda Alapítványi Gimnáziummal kapcsolatunk a továbbiakban is szoros: az érettségi vizsga lebonyolítására ott kerül sor, valamint a gimnáziumi tanulmányokhoz szükséges törvényességi hátteret biztosítja számunkra. Minden, az érettségire felkészítő, valamint az oktatáson túli és kívüli tevékenységet, azaz a reszocializációs munkát is a Váltó-sáv Alapítvány személyzete végzi.

2. A Váltó-sáv Alapítvány tevékenységei

- az érettségi vizsgára felkészítés segítése, a beilleszkedési esélyek javítása;
- kriminális életvezetésű, első bűncselekményes fiatalok speciális, személyközpontú tanulási-tanítási programjának és gondozásának megszervezése és végzése;
- az egyéni képességek felismerése, azok tudatosításában és megerősítésében való segítségnyújtás;
- a személyes problémák pszicho-szociális kezelése, gondozása; mentálhigiénés ellátás;
- életvezetési segítségnyújtás;
- a társadalomba visszailleszkedést segítő, speciális segítő-problémafeltáró csoportok szervezése, működésének támogatása, biztosítása;
- bűnmegelőzés; felvilágosító, megelőző beszélgetések szervezése, lebonyolítása;
- civil pártfogói rendszer működtetése;
- folyamatos utógondozás biztosítása;
- a börtönszocializáció megszüntetésének/megszűnésének támogatása;
- ex-kriminális életvezetésű fiatalok - lehetőség szerinti - bevonása a gondozói munkába, segítő munkára való képzésük támogatása;
- családgondozás;
- szakmai találkozók szervezése, módszercserék koordinálása;
- módszertani- és kutatómunka végzése a deviancia, illetve annak kezelési

formáit illetően, különös tekintettel a kriminális életvezetés tekintetében;
- szabadidős és közösségi programok szervezése.

3. A Váltó Program lényege

„K: Két év múlva kikerülsz, mitől félsz a legjobban?

V: Hozzászólni egy emberhez, úgy, hogy ő nem tudja, én tudom, hogy honnan jöttem, és látja-e, hogy én valami olyan közegből jöttem, ami nem szokványos és hétköznapi."

(Részlet a Program diákjaival készített interjúkból)

Munkánk lényege, hogy a büntetés-végrehajtási intézetben lévő fiatallal kialakított kapcsolatunk nem szűnik meg a civil életben (a fogvatartott státusz megszűnése után), illetve ha az előzetes fogvatartott letöltő büntetés-végrehajtási intézetbe kerül (ítélet után). A Program munkatársai vállalják, hogy a szabadulás krízishelyzetében és a kinti életben támogatják klienseiket, a büntetés-végrehajtási intézetekből kikerülés után is megmarad a kötelék, diákjaink továbbfolytathatják tanulmányaikat, illetve más bv. intézetbe történő áthelyezés után felvesszük a kapcsolatot az ottani személyzettel és vezetéssel, és továbbfolytatjuk megkezdett munkánkat. Elképzelésünk és tapasztalataink szerint a fiatalok reszocializációjának első lépése a folyamatos tanulás és érzelmi támogatás, ami a továbbiakban növeli életesélyeiket, valamint azt a lehetőséget előlegezheti, hogy az elkövetkezőkben viszonylag egészséges, hasznos, és – lehetőség szerint – teljes és életet élhessenek.

A Váltó Program a Váltó-sáv Alapítvány tevékenységének legkiforrottabb területe, amelyben az oktatás és a reszocializáció, a tanulás és a segítés szoros egységet alkot.

4.1. A Váltó Program célkitűzései

„Hogyan kezdődött? Úgy kezdődött, hogy a J. összeveszett az apjával a pénzen, 14 évesen került az apjához, nem volt jó a kapcsolatuk, de viszont anyagilag jól állt az apja, akkor volt pénz, beleszokott ebbe a környezetbe, hozzászokott ahhoz, hogy van pénze, amikor jöttek az első problémák, akkor anyagi megvonással kezdődnek a különböző renitens megmozdulások korlátozásai, így. És szerintem ez ragadt rám is, mert engem úgy igazán nem érdekelt, hogy pénz, nem pénz, persze, minden gyereket érdekli, mit vesz, mit nem vesz, de ilyen mélységekbe nem vonzott különösebben, szerintem jó lenne elhárítani magamtól ezt a tudatot, hogy ő volt, aki ebbe belevitt, de ehhez kettő kell. De nekem sose fordult meg a fejemben, hogy bűnözni igazán. Valahogy úgy kezdődött, hogy sokat lopni a boltból, én még azt sem nagyon... Nem, én nem... Egyszerűen nincs idegrendszerem hozzá. És akkor ők lopkodtak, és én nem mentem, lehet, hogy loptam egyszer, vagy talán kétszer, nem maradt meg. Tehát én nem úgy élem meg, mintha loptam volna. Vett egy motort, és akkor azt ellopták, és akkor mondta, hogy ez hogy lehet? És akkor kurvára elfogadtam, hogy az milyen disznóság, hogy vesz a saját pénzén valamit, és ellopják, és izé, és akkor a tyúkeszünkkel azt gondoltuk, hogy az, ő úgy gondolta, hogy kéne szerezni egy másikat. És számomra ezt úgy megideologizálta, ez túlzás, de úgy elfogadhatóvá tette számomra, hogy neki is volt, és hogy vele mi történt, és

hogy ez majd generálja, hogy és most aztán... bemutatja, hogy szerez ő is egyet. Akkor én neki segítséget nyújtottam, valahogy így kezdődött. Aztán nagyon szépen csúszott el az egész. Nem volt pénz, autófeltörés, autólopás, hát aztán jött minden, ami kell... kezdődő gyomorfekélyem volt 18 évesen, kábítószer valamit könnyít, meg az ágy segít ezeken a dolgokon, de kábítószer mellett sem ment olyan felhőtlenül a dolog..."

(Részlet a Program egyik diákjával készített interjúból)

A Program célja a kriminál életvezetésű, bűnelkövető, fogvatartott fiatal felnőttek reszocializációja, utógondozása, a visszaesések számának csökkentése, megelőzése, kiegészítve gimnáziumi oktatási programmal, amely életesély növelő tényező számukra (munkavállalás, önbecsülésnövelés). Cél a harmadlagos bűnmegelőzés lehetőségeinek kiaknázása a büntetés-végrehajtási intézetekben, amely a fiatal felnőtt fogvatartottak értékváltásának stimulálását jelenti, illetve a társadalmi normákat követő értékek alakításában vállal szerepet. Fontos folyamat a börtönszocializáció bontásának megkezdése már a büntetés-végrehajtási intézeteken belül, a szabadulás közeledtével, így a börtönben kialakított értékeknek a társadalmi értékekhez közelítése, alakítása. A középiskolai tanulmányok közvetítése személyközpontú tanítási módszerrel az énkép, az önismeret fejlesztését, a saját képességek felismerésének lehetőségét szolgálja, mely személyiségjegyek erősítése segít a jövőkép kialakításában, a reális életcélok megfogalmazásában, a szabadulás utáni életkezdés mentálhigiénés és reszocializációs alapjait is megteremtve.

Cél a fiatalok negatív énképének megváltoztatása, a személyiségfejlődés és stabilizálás, a tudásszint növelése, a felelősségérzet fejlesztése, a társadalmi kapcsolatok erősítése és mindezeken keresztül a beilleszkedés segítése.

Cél a bűncselekmény okainak (pszichés, mentális, szociális, szociokulturális) feltárása, a bűntett, a bűneset(ek), a bűntudat feldolgozása, a *„bűnhődés"* ventillálása, megbirkózás a büntetéssel és annak súlyával.

Cél egy elfogadó csoport és érzelmi biztonság, amely minden kiegyensúlyozott, önálló és szociális személyiség számára nélkülözhetetlen.

További cél a reintegrációs terepek feltérképezése, társszervezetek fogadása és szorosabb együttműködés kiépítése, egymás módszereinek megismerése, megtanulása és alkalmazása, a tapasztalatokhoz való hozzáférés megkönnyítése.

4.2. A célkitűzések indoklása

„Először szinkronban kellett fordítani, mivel a családtagokon kívül, akik bejártak beszélőre, nem igazán értette senki, hogy mit mondok. Rám ragadt a börtönnyelv. Ha azt mondtam: „Dik, hesz...", akkor néztek rám, hogy most mi bajod van? Ez a börtönben a „Figyelj ide!", vagy „Nézd!". Sokáig nagyon furcsa volt, hogy nem ölbe tett kézzel kell tartanom a kezeimet, mivel megszoktam, hogy megbilincselnek, és így egy ismerősöm cirka másfél órán keresztül kinlódott, hogy szétrakja a kezeimet, én ösztönösen visszaraktam."

„Igen, nem az van, hogy kijössz, kikerülsz a nagy semmibe, és akkor ott állsz, és nézel körül, mint a hülye gyerek, és akkor jó, hát megyek haza meg izé... Nem, anyád mondja, hogy menjél iskolába, és akkor te

tudod, hogy oda kell menni, mert szabadultál, rögtön megoldódik minden. Bekerülsz egy közegbe, de nem kint vagy, nem egyedül, az most mindegy per pillanat, hogy milyen társaság, de társaságba kerülsz, és rettentő fontos szerintem... és ráadásul célokkal kerülsz ebbe a társaságba, mi több, ez a kis csoport, vagy egy személy, ez a segítő tanár vagy akárkinek is hívjuk, meg is határozza egy időre a programodat, amit te akkor tökéletesen át is élsz, hogy ez jó, és biztos. És megvan az első pont. És nem az van, hogy kint vagyok, állok és bizonytalankodom, hanem már van egy irányom elmozdulni. És az esetek 99%-a, aki egy kicsit színvonalasabban gondolkodik, az erre ráhajt. És muszáj is neki. Jól felfogott önös érdekből, legalább ezt... hogy ez rajtam is múlik, és nemcsak rajtatok, és ez még fontosabbá teszi..."

„Megörültek nekem, bementem a suliba, és megörültek nekem. Megörültek nekem, és az jó! Az jó, ha az embert várják valahol, nemcsak otthon. Haverok, barátok, barátnő, hát azt el lehet felejteni, mert az semmi. És jó, ha az embert várják valahol, mindenféleképpen. Energiát ad, és mondják, csináld, csak csináld, hát itt vagyunk, és segítünk, és akkor csinálni kell. Én a mai napig így érettségizem. Hogy itt vannak, és unszolnak...ebből mindig lehet energiát meríteni."

(Részlet a Program egyik diákjával készített interjúból)

A szakirodalomból és tapasztalatainkból is ismerjük azt a jelenséget, amikor a szabadságvesztésre ítélt fiatal felnőtt reszocializáción megy keresztül, azaz a korábban követett értékektől és viselkedésformáktól jelentősen eltérő mintákat kell elsajátítania. Elszigetelődik a külvilágtól, új rendszabályokat és követelményeket állítanak elé. Megismeri a zárt intézeti beilleszkedés sajátos érték- és normavilágát, a börtöntársadalom működését. Folytonos alkalmazkodásra kényszerül, amelyet egy speciális tudás elsajátítása tesz számára lehetővé. A zárt közösség ingerszegény, *„gondolatköre"*, problémái specifikusak, szűk körben mozognak. A hétköznapok ugyanolyanok: szürkék és rendkívül unalmasak, ám ez egyfajta biztonságot is jelent. A döntésmegvonás fájdalmas, de egyben felelősségmentes is. Megfosztják az autonómiától, de kiszolgálják, a döntéseket helyette és nélküle hozzák, ami számos esetben rendkívül kényelmes, és nincs felelősség. Legfontosabb *„tevékenység„* az idő múlásának várása.

Mindezek miatt a fogvatartottak társadalomképe jelentősen változik, kevés tudásuk van a társadalomban zajló eseményekről, amelyeknek azonban hatása van a fogvatartottak életére, szabadulás utáni helyzetére. Bizonytalanok a szabadulás utáni élet megtervezésében. A börtönön kívüli világról tudomásuk torz és korlátozott, információik szegényesek és megbízhatatlanok. A fiatal felnőttek családi kapcsolatai számos esetben instabilak, nem megnyugtatóak.

Ezért a szabadulás krízishelyzetének csökkentését, a biztonságos felnőtt kapcsolat kiépítését már a büntetés-végrehajtási intézeten belül kell elkezdeni. A bizalom elnyerése és megszilárdulása, a folyamatos érzelmi biztonság megteremtése, az elfogadó közösség segítségnyújtása - az utógondozás és a visszaesés megelőzése alappillérek.

A külvilág, a civil világ bármiféle *„jelenléte„* és tudata elviselhetővé teheti a bent töltött időt. A konkrét, értelmes felada-

tok, a tanulás strukturálja azt, és esetlegesen megelőzhető devianciájuk, kriminál életvezetésük további mélyülése, súlyosbodása. A már kialakított és meglévő bizalom a segítő szakemberek, a tanárok irányába, a külvilágból érkező (és nem a családtagok által biztosított) érzelmi támogatás, mind olyan jelek, amelyek büntetésük letöltése utáni életük változtatását, a társadalomban való integrálódásukat segíti, egyszerűbben a *„mégis érdemes"*-t jelentheti számukra.

Az utógondozás általában a büntetés-végrehajtási intézetből való kilépés után kezdődik. Tevékenységének célja, hogy a szabadságvesztésből szabadultaknak segítséget nyújtson a társadalmi beilleszkedéshez és az ehhez szükséges szociális feltételek megteremtéséhez. Az utógondozói tevékenység különösen fontos a szabadulás utáni első és hat hónap között, de jelentősége utána sem szűnik meg. Ez a folyamatosság, érzelmi biztonság, majd az utógondozó terep - Váltó-sáv Alapítvány - adhat esélyt és lehetőséget az újrakezdéshez - folytatáshoz.

Úgy tapasztaltuk, hogy a folyamatos utógondozási modell egyben szükséglet, de hiányosság is. A büntetés-végrehajtás - büntető jellegéből adódóan - a szabadulásra való felkészítésben kevéssé hatékony. A nevelők azonban gyakran vállalják, hogy eljuttatják a fogvatartottat a segítségforráshoz. Ebben a rendszerben speciális helyet sikerült kivívnunk, hiszen a nevelők elismerik munkánkat, kérik segítségünket, nemcsak, hogy *„megtűrnek"* az intézetekben, mint civileket, hanem együttműködést kínálnak az adott probléma-terepen.

A másik fontos szükséglet az előzetes fogvatartottak időstrukturálására irányuló tevékenység, akik speciális státuszuknál fogva, szinte semmilyen folyamatos, biztonságot nyújtó tevékenységbe nem kezdhetnek. Ennek egyik áthidalása az előzetes fogvatartottak bekapcsolása a programba, a velük folytatott heti rendszerességű beszélgetés, illetve a számukra biztosított középiskolai oktatás.

5. A Váltó Program szakmai tevékenysége

„K: Mi az, ami ebben az egészben nagyon fontos?

V: A segítőnek a szerepe, a személye. Tehát ha sikerül jó kontaktust kialakítani, az mindenen, szó szerint mindenen átsegít. Én megmondom neked őszintén, a többi tanárral, segítővel, mindegy, hogy hívjuk nem vagyok jóba. Nem rosszba vagyok, csak egyszerűen nincs meg az a légkör, ami közöttem és a M. között. És ez nem baj, persze nem baj, csak arra akarok utalni, hogy az ilyen jelleggel felépített csoportban, terápiában vagy akármiben, segitségben egy személy körül koncentrálódik, ahogy én észreveszem ... a segítség forrása. Tehát érdekes, nem tudok bevonni mást, és ami a legérdekesebb, nem is akarom. Nekem bőven elég az az egy ember, akivel ez kialakult.

K: És függsz tőle?

V: Tulajdonképp igen, mert ha ő nem lenne, akkor picit bajba lennék, mert akkor nem tudom, kivel tudnám ezeket a problémákat, ezeket a dolgokat keresztül vinni, kettő, három, nem tudom, ki tudna így rám hatni innen, mint ő. Tehát ilyen szempontból függök tőle, na most ez semmiféleképpen nem egy szoros élet-halál kérdése, de mindenképpen egy függő viszony alakul ki így szerintem, az más kérdés, hogy ezt a későbbiekben tudni kell leépíteni..."

(Részlet a Program diákjaival készített interjúkból)

5.1. A Programba való bekapcsolódás: a tájékozódó beszélgetés

K: És hogy kezdődött ez a tanulás?

V: Jött a M. meg a T., arra emlékszem, és akkor.... voltunk vagy harmincan. Hát, én mondom, tuti, nem vesznek fel. 100 %, hogy nem vesznek fel. Gondoltam, hogy majd tesztet kell írni, és 100 éve nem tanultam. Egész életemben utáltam a tanulást, mondom, egy normális tesztet nem tudok megírni. Maximum helyesen tudok írni, mert azt én autodidakta módon elkezdtem tanulni, érdekelt, max. az. De hogy én elkezdjek számolni matematikából, meg irodalomból, hogy mikor ki írt, azt nem. Meg történelemből. És akkor volt egy beszélgetés, mondták, hogy mindenkit meghallgatnak, elbeszélgetnek, mentünk elbeszélgetésre, mondták, hogy mi ez. És felvettek.

(Részlet a Program diákjaival készített interjúkból)

Az adott fiatallal, a rendszeres találkozásokat ***ún. tájékozódó beszélgetés*** előzi meg. Ez életkorára, életútjára, családi körülményeire, emberi kapcsolataira, iskolai pályafutására, érdeklődési körére, jelen helyzetére és annak okaira, értékelésére, valamint jövőbeli terveire irányul. Fontos szempont a továbbiakban a büntetés-végrehajtási intézetben töltött idő nagysága, a szabadulás várható időpontja, valamint a segítők személyes benyomásai, amelynek alapján úgy ítélik meg, hogy a fiatalnak tudnak-e (és miben) segíteni, hogy képes-e az együttműködésre? A tájékozódó beszélgetések esetében is fontos a légkör, a hangulat: mikor, mit, mennyit és milyen mértékben lehet kérdezni a fogvatartottól, illetve annak érzékeltetése, hogy ez nem egy hagyományos értelemben vett felvételi. Ebben a sajátos helyzetben is nélkülözhetetlen a humor, a vidámság. A tájékozódó beszélgetéseknél elhangzik a *„miért vagy itt?"* kérdés. Ilyenkor a fogvatartott megnevezi a bűncselekményét vagy amivel vádolják. Továbbá fontos azt tudatnunk érezetnünk vele, hogy nem a bűncselekménye határozza meg jövőbeli együttműködésünket.

A fogvatartottak többféle módon értesülhetnek a Programról: informálisan (fogvatartottak egymás között), a nevelőtől, az intézetben működő videóújságból, a médiából, a családtagoktól.

A Program 5 fős segítő tanár személyzete és egy segítője kb. 20 kriminál életvezetésű fiatal ellátását végzi. A segítők heti 1 alkalommal kb. 3 órás időtartamban keresik fel a büntetés-végrehajtási intézetben a fogvatartottakat. Ez alkalommal ***beszélgetés*** és ***tanulás*** folyik.

5.2. A segítő munka (civil pártfogói rendszer)

A *beszélgetés* kezdeti célja a kapcsolat kiépítése, a bizalom megszerzése, illetve az ismerkedés. A beszélgetések *célzottak:* tartalmazzák a fogvatartott heti vagy az előző beszélgetés óta eltelt idejének elemzését, változását, ill. ennek és a vele történt események feltárását, értékelését, a következő időszak és feladatai kidolgozását; életproblémáinak megbeszélését, a családi és egyéb emberi kapcsolatait, ill. annak változását, a változás feldolgozását, a jövőre irányuló terveihez vezető út állomásait, az ehhez szükséges konkrét tevékenységeket, illetve minden olyan aktuális gondolatot és állapotfeltárást, amit megoszt velünk. Mindezt

természetesen indukáljuk is a saját személyünkkel, figyelmünkkel.

Minden fogvatartottnak van egy segítő párja - **civil pártfogója** -, aki még intenzívebb figyelmet fordít rá. Feladatai a következők:

- a személyes problémák pszichoszociális kezelése, gondozása, mentálhigiénés ellátás, lelki gondozás;
- a fiatal fejlődésének, változásának tudatos támogatása;
- biztos támasz a krízisekben;
- információ bejuttatása a külvilágból, amelynek célja a szabadulásra való felkészítés;
- a személyiségfejlődés és a tanulmányi munka folyamatos, közös értékelése;
- érdekképviselet a Program felé;
- segítség a problémák megfogalmazásában, feltárásában és feldolgozásában;
- saját képességek és tudás felismerése és alkalmazása;
- visszajelzés az aktuális állapotra;
- megerősítés a döntésekben (pozitív megerősítések);
- kapcsolattartás: együttműködés a szülőkkel, a családtagokkal, a nevelővel, a hivatásos pártfogóval, az ügyvéddel stb.;
- a hozzátartozók gondozása;
- a fogvatartottal kapcsolatos adminisztratív teendők ellátása;
- szociális ügyintézés;
- szálláslehetőségek, munkahelyek felkutatása;
- beszélgetések jövőbeli - reális - tervekről;
- a többségi társadalom normarendszerével megegyező önálló életvitel kialakításának támogatása.

A civil pártfogórendszer - (segítő párrendszer) és a beszélgetések a kliensekkel eredményezi a folyamatos, személyes törődést, amelyek lehetőséget adnak a visszaesés lélektani – tudati - etikai önkontrolljának kialakulásához, így az újabb bűncselekmények elkövetését megakadályozzák. Az utógondozás már a büntetés-végrehajtási intézetben, szabadulás előtt kb. 1-1,5 évvel megkezdődik, így a szabadulás krízishelyzetének, és a további időszak nehézségeinek feldolgozására, illetve a kliens folyamatos támogatására ad módot.

„K: Milyen segítséget kaptál tanulási és más jellegű ügyekben?

V1: Tőletek egy lehetőséget kaptam, nem kell 4 évig tanulni, de ugyanakkor sokkal többet tanulok. Úgy érzem, magasabb az oktatás színvonala, minősége, mint máshol. A tanárok „topon vannak". Ha így állnak hozzánk, jobban tudunk tanulni, esetleg be is tudunk illeszkedni a társadalomba.

V2: Alternatívákat kínáltak meg nekem.

V3: Maga az, hogy tanulhatok. Normálisabb emberekkel vagyok körülvéve. Beszélgetések, lelki dolgok, hogy az embert valaki meghallgatja. Jobban megy az idő, és az, amit itt kell töltenem, nem olyan haszontalan.

V4: Lehetőséget kaptunk a tanulásra. Megtanultam tanulni, és ez nem volt egyszerű. Volt kinek elmondani a problémámat - a személyes, lelki támasz, ha bármi problémám van, fordulhatok hozzád. Emberként állnak hozzánk. Olyan, mint egy közösség az egész tanár stáb, akire lehet számítani.

V5: 100 %-ig elmagyaráznak nekem mindent, hogy érthetően megtanulhassam az anyagot. Ha valami gondom van, elmondhatom és meghallgatnak.

(Részletek fogvatartott diákokkal készített interjúkból)

5.3. Találkozások büntetés-végrehajtási intézetekben

K: És mivel töltötted bent az idődet?

V: Mióta vagytok nekem, azóta a tanulással.

K: Miért volt ez számodra fontos, a tanulás meg az érettségi?

V: Én úgy szerettem volna, hogy mire kijövök, már meglegyen, mert másként rangsorolnak be, amikor odamegyek egy munkahelyre, már a fizetésnél is számít. Meg önmagamért, hogy ne legyek tudatlan. Hogy az alapműveltségem meglegyen, mert szerintem manapság már ez a minimum. És akkor utána még szeretnék továbbmenni, de hogy merre, azt még nem tudom, majd meglátom, hogy milyen lehetőségek lesznek.

K: És milyen volt a tanulás a börtönben?

V. A börtönben úgy volt, hogy amikor jöttetek, az eleve olyan nyugodt, felszabadult eseménynek számított, a hét minden napjában, bármikor volt. Szerintem elegendő volt ez a heti egy. Hogy hoztátok mindig, amit meg kellett tanulni, bőven elég volt egy hétre, nagyon jól haladtunk. Ja, és ott benn a zárkán az nagyon nehéz volt. Mindenki mondta, hogy hú, minek az, kint miért nem tanultál? Hiába mondtam, hogy én kinn is tanultam. Akkor egyből azzal jöttek, hogy minek az, úgyis bűnöző vagy. Tehát már mindenkit beskatulyáznak, az őrök is, meg a rabok is. Tök mindegy, hogy honnan nézzük a dolgokat. És nagyon kevesen voltak, akik ezt megértették, és azt mondták, hogy persze, ez nagyon helyes, nagyon jó dolog. De viszont voltak ilyenek, és aki ilyen volt, azzal foglalkoztam csak. Mondjuk napi egy volt ez a pár ember, azzal kb. napi egy órába belefért az egész beszélgetés. Mert aztán utána mentem és tanultam."

K: Milyen itt a tanulás?

V: Jól érzem magam, már csak azért is, mert nincs az a fajta iskolaérzetem, amit magammal hoztam, az a negatív élmény az iskolákkal szemben. A légkör nem ugyanaz, mint a régi iskolákban. Úgy érzem, a tanárokkal is jó a kapcsolatom.

K: És mit jelent ez a jó kapcsolat?

V: Jó kapcsolat? Nem érzek semmiféle kényszert, tanárként is, magánemberként is nagyon könnyen meg lehet találni mindenkivel a hangot, segítőkészek... Persze, ez az én döntésem volt, hogy az érettségi meg kell, hogy legyen, és ezért én eldöntöttem, hogy mindent megteszek. Élvezem a tanulást, megszerettem itt tanulni. Elsősorban ez, hogy nem kötelező, mert ugye mondhatjátok azt, hogy el lehet menni, nem kötelező ide járni."

(Részletek fogvatartott diákokkal készített interjúkból)

A tanulás a büntetés-végrehajtási intézetekben más típusú szervezést igényel, mint általában a középiskolákban. Nagy felkészültséget, tájékozottságot és rugalmasságot követel - nemcsak szaktárgyi kérdésekben. A tervezés hétről hétre történik, ám gyakran ez is felborul elsősorban külső körülmények miatt, de gyakran a diák lelkiállapota *„rúgja fel"*. Ezért, mind a diáknak, mind a segítő tanárnak el kell viselni azt a frusztrációt, hogy szinte soha nem lehet előre tudni biztosan, hogy az adott héten melyik segítőt várják a fogvatartottak vagy melyik tantárgyból/tantárgyra készüljenek fel lelkileg. A folytonos bizonytalanság a büntetés-végrehajtás jellegéből adódik, és egyelőre - még *„bv.-s jóindulattal„* sem - küszöbölhető ki.

A Belvárosi Tanoda Alapítványi Gimnázium pedagógiai programja és működési engedélye lehetőséget ad az egyéni haladási ütem figyelembe vételére, a személyközpontú tanítási-tanulási módra, és az előrehozott érettségi vizsga megtételére. Ez adott esetben jelentheti azt, hogy a fiatal egy-egy tantárgyból már jelentősen előre haladt, míg más tantárgyat esetleg még el sem kezdett tanulni. Ezen túl a tanévben kétszer van mód érettségi vizsgát tenni: tavasszal (május-június) és ősszel (szeptember-október).

A fogvatartott fiatalok tanításának, segítésének első lépése a tervezés: ki, milyen tantárgyat tanul, kb. mennyi idő múlva próbálkozik osztályozó vizsgával, ki lesz a segítő párja (=civil pártfogója) stb. Ezt követi a speciális tananyag összeállítása. Mivel nem használunk egy tankönyvet a tantárgyak tanításához-tanulásához, így saját jegyzeteket, fénymásolatokat készítünk az adott témakörhöz, maximálisan figyelembe véve az adott diák képességeit, érdeklődési körét, aktuális pszichés-mentális állapotát, tanulás-módszertani készségeit, illetve mindezek fejlesztési lehetőségét. A tananyag-összeállítás fontos szempontja, hogy az adott diákkal heti 1, max. 2 alkalommal találkozunk max. 3 órás konzultáció keretében, azaz a tananyag-feldolgozás jelentős része önállóan történik. Így szempont az, hogy érthető legyen a vázlat-jegyzet, ám bővítse az adott tudományág szakszókincsét, mintát nyújtson a megfelelő kifejezésmódra vizsgahelyzetben, sőt az élet más területein történő megnyilatkozásra is.

Ha csak egy szöveghalmazt adunk a fiataloknak, nem biztos, hogy megértik és elmélyülten elsajátítják. Fontos tehát, hogy a lehető legtöbb esetben ábrákkal, képekkel, grafikai elemekkel dúsítsuk a tananyagot. Ez nemcsak az érdeklődés felkeltése és fenntartása miatt jelentős, hanem figyelembe kell venni azt a helyzetet, hogy a fogvatartott diákoknak nem áll korlátlanul rendelkezésére a könyvtár, a számítógép és egyéb információhordozók is csak szűkösen hozzáférhetők. Vagyis a *„Nézz utána! Keresd ki!"* típusú tanári közlések érthetetlenek az adott körülmények között.

Természetesen ez nem azt jelenti, hogy bizonyos anyagrészek felkutatása és önálló ismertetése, feldolgozása lehetetlen bv. intézetekben tanulók számára. Ha azonban ilyen típusú feladatot adunk, az információhordozókat nemcsak hogy meg kell jelölnünk, hanem rendelkezésre is kell bocsátanunk.

A figyelem állandó fenntartását, a megértés-elsajátítás-alkalmazás folyamatos ellenőrzését a tananyaghoz csatolt feladatlapok biztosítják. Kidolgozásuknál fontos szempont, hogy a) értelmes feladatokat tartalmazzon (azaz a fiatalok véljék úgy, hogy ezek valóban értelmes feladatok); b) megoldható legyen számukra, így sikerélményt és további motivációt jelentsen; c) könnyen ellenőrizhető legyen a megoldás akár önállóan, a diák számára is; d) a feladatlap kitöltése vázat jelentsen a téma felépítéséhez, struktúrájához, reprodukálásához; e) ezt a fiatal is viszonylag könnyen fel- és elismerje.

További fontos szempont a feladatok folyamatos, gyors javítása, és az ezekre történő tanári reakció. Ne feledjük, ez abban az esetben is egy egész hét, ha azonnal javítunk!

Döntő a tanulás folyamatosságának biztosítása. Miután egy-egy segítő tanár akár hat-nyolc intézet között is ingázik, figyelni kell arra, hogy azoknak a diákoknak, akikkel nem találkozunk az adott hé-

ten, mindig küldjünk valami *„üzenetet"*: egy-egy érdekesebb olvasmányt, kreatív tesztet, érdekes könyvet vagy más effélét. Ez különösen akkor merül fel jelentős problémaként, ha az egyik intézetből valaki érettségi vizsgára készül: ebben az esetben kb. 3 hónappal a záróvizsga előtt az adott tantárgy szaktanára hetente találkozik vele, így a többi intézetet és diákot kicsit *„elhanyagolja"*. Ilyenkor érdemes figyelni arra, hogy egy-egy ilyen kis *„üzenettel„* egyértelművé tegyük a többi fiatal számára, hogy nem felejtkeztünk el róluk és ez a figyelem majd őket is megilleti az érettségi előtti időszakban.

Az érettségi vizsga előfeltételei az osztályozó vizsgák. Általában 2-3 tárgyat tanulnak egyszerre, majd egy *„adag"* után vizsgáznak, és *„cserélnek"* tantárgyakat, ami a segítő tanárok forgását is jelenti a terepek között. Számukra az előrehozott érettségi vizsga elérhetőbb, sőt inspiráljuk is őket erre. Gyakran egy *„könnyebb"* tantárgyból javasoljuk számukra az érettségi vizsga elkezdését, hiszen ez sikerélményt és lendületet ad a folytatáshoz.

A tanulás – büntetés-végrehajtási intézetekben kiemelten – a beszélgetés egyik eszköze, a segítő kapcsolat és folyamat része.

5.4. Szabadulás után

„K. Szeretsz ide bejárni?

V: Szeretek. Hát nekem csak annyi, ez az utca, ez a környék nem tetszik. De a többi, az nagyon rendezett, nekem nagyon tetszik. Jó fejek a tanárok. Tehát úgy minden, ez az egész egy ilyen nagy kerek dolog. Hasonlíthatnám, mondjuk a világmindenséghez, az ugye olyan teljes és szétáradó.

K: Tehát ezt érzed itt?

V: Igen: Itt olyan, mintha feltöltekezhetnék. Végül is fel is töltekezem energiával, mert vidám arcokat látok. Nem úgy állnak hozzám, hogy hő, már megint mi, tudod, ez az alpári. Hogy normális emberek között lehetek, és ez tök jó."

(Részlet a Program diákjaival készített interjúkból)

„Szóval, egy kicsit megijedtem ezen az utolsó beszélőn, mert addig még nem éreztem ilyen közelinek a szabadulást, és ez a sok dolog egy kicsit megrémisztett, de azért nagyon várom!"

(Részlet egy szabadulás előtt álló fiatal leveléből)

A Program célja a fiatalok reszocializációja és reintegrációja, ezért a szabadlábon lévő fiatalok gondozása tevékenységünk fontos területe. A *„benti„* kapcsolatfelvétel a külvilág és a háttér (iskola, segítő, emberi kapcsolatok) felkínálását jelenti. Szabadlábra kerülés után van hova jönni, a családtagokon kívül van egy másik fontos emberi kapcsolat, ami ráadásul több ember, kortársak ismeretségét, társaságot is jelent. Jelenlegi tapasztalataink azt mutatják, hogy ez valamiféle közösséget is jelent. A szabadulás nem könnyű helyzet, összetett lelkiállapotot indukál, tele van feszültséggel, várakozással, döbbenettel, örömmel és fájdalommal. A szabadság átélése krízishelyzet, és rendkívül sok múlik az első napokon, heteken, hónapokon a jövőre nézve. Így a szabadult fiatalok támogatása intenzívebb kapcsolatot, munkát, segítést, beszélgetést jelent. Ennek egyik útja a segítő tanárral ill. a többi segítővel való beszélgetés, a másik, hogy klienseink hasonló sorsú és helyzetű emberekkel találkozzanak és vitassák meg speciális helyzetüket, lelkiállapotukat és jö-

vőbeli lehetőségeiket. Ezért felmerült az igény egy (ön)segítő csoport működésére is, amelynek vezetése kettős: az egyik vezető maga is hasonló sorsú fiatal, ex-bűnöző, kinek sorsa és személyisége egyben mintát és megoldási stratégiákat is kínálhat a többieknek jövőjük és életük alakításában, a másik vezető pedig segítő szakember.

A csoport céljai:

- a zárt világból kikerülés okozta stressz és lelki megrázkódtatás *„kibeszélése"*, oldása; ennek feldolgozása;
- a speciális helyzetben való lét lelki *„megtámogatása" („azért nem vagyok teljesen egyedül");*
- a krízishelyzetben felmerülő lelki események és gondolatok rendezése, segítése;
- a kikerült fiatalok *„állapotfelmérése"*, és ennek megfelelően további segítségek és lehetőségek közös feltérképezése;
- a jövőre vonatkozó beszélgetések indukálása *(„mi lesz velem, ha visszakerülök? mi lesz velem szabadon?");*
- együttgondolkodás az életvezetéssel kapcsolatos változtatási lehetőségekről és stratégiákról;
- a változtatási kísérletek felmerülésének támogatása;
- odafigyelés a személyre, mint alakítható és formálható egészre, akiben benne van a változás lehetősége;
- beszélgetés a továbblépési lehetőségekről.

A feldolgozásra kerülő témakörök részletezve:

- a szabadulást követő és a jelenlegi állapot (Milyen volt az első szabad napod? Mit csináltál, merre jártál az első napokban? Kint maradt kapcsolataidat kerested-e? Ők kerestek? Kivel sikerült és kivel nem kapcsolatot tartanod? Miért? Jogosnak tartod-e ítéletedet? Ha nincs ítéleted, hogy bírod elviselni a bizonytalanságot? stb:);
- a bentlét (Miért kerültél be? Milyen volt az első bent töltött napod? Milyen volt bent? Nagy vagy kicsi zárkában voltál? Hogy ment az alkalmazkodás? Mit tettél ezért? Hogyan jöttél ki a többiekkel? Milyen túlélési stratégiáid voltak? Hogy bírtad elviselni a kötelező rendet, szigort, monotóniát? Barátra tettél-e szert? Tartós lesz ez a kapcsolat megítélésed szerint? Ha kint felkeresnek, mit teszel? ,
- tervek a jövőre nézve (Mit csinálsz, amióta kint vagy? Új barátokat, rendszeres elfoglaltságot, munkát sikerült-e találnod? Számodra volt-e értelme a bent töltött időnek? Mit csinálnál a jövőben szívesen? stb.);
- a bűntett, bűneset(ek), bűntudat feldolgozása, a *„bűnhődés"* („*Hogyan bírod elviselni bűnöd súlyát?*" Milyen stratégiád van a visszailleszkedésre? Elmondtad-e már valakinek, mit tettél konkrétan? Sokat gondolsz-e bűnesetedre? Milyennek tartod magad? stb.).

A Váltó Kör 2002 augusztusában kezdte meg működését heti rendszerességgel.

Természetesen, mindemellett a tanulás is folytatódik, alkalmazkodva a fiatal munkabeosztásához, *„új"* élete eseményeihez. Fontos, hogy legyen munkahelyük, hogy tudjanak dolgozni, és ez valamiféle anyagi biztonságot jelentsen számukra. A munka és a tanulás, a csoport és az egyéni beszélgetések, a közös szabadidős elfoglaltságok - mindezek egysége, valamint az állandó, folyamatos odafigyelés, visszajelzés és kommunikáció biztosíthatja, hogy a fiatal újból reszocializálódjon -

immár többségi társadalom által elfogadott normarendszer interiorizálásával. Egyszerűbben: közös célunk, hogy ne kerüljön vissza a büntetés-végrehajtási intézetbe, ne folytassa megkezdett bűnözői karrierjét.

6. Eredményeink

„K: Neked miben segítenek?

V: Ha nagyon rossz napom van, leülnek velem, és beszélgetnek. És addig beszéltetnek, amíg le nem nyugodok."

K: És képzeld, szállításkor már nemcsak a bankokat vettem észre, hanem azt figyeltem, hogy milyen stílusban épültek az épületek! Felerészben a bankokat, felerészben az épületek stílusát figyeltem. 2 év alatt nem sokat változtam... vagy mégis?

(Részlet a Program diákjaival készített interjúkból)

Az ilyen típusú munkánál más számít eredménynek, mint általában a pedagógiai munkában. Természetesen fontos tényező az is, hogy hányan tesznek sikeres osztályozó vizsgákat, illetve hányan szerzik meg az érettségi bizonyítványukat. Mi azonban a mindennapok kis sikereinek, szép pillanatainak örülünk a legjobban. Mégis, mit tekintünk eredménynek?

- Fiataljaink őszinte kapcsolatban vannak velünk, életük fontos élményeit, gondolatait megosztják segítőikkel, mind a büntetés-végrehajtási intézeten belül, mind szabadulás után.
- Még azokról is, akik kikerülnek a Programból, mert visszaesnek vagy mert nem kívánnak változni/változtatni, a továbbiakban is tudunk, sőt alkalomadtán felkeresnek bennünket.
- A tudás, a tanulás értékké lesz klienseink körében.
- A tanulásban az egyéni haladási ütemekkel és fejlesztési tervekkel diákjaink jól teljesítenek, egyenletesen haladnak.
- A 20 fiatal közül többen előrehozott érettségi vizsgát tettek 1-2 tantárgyból, és 2002 októberében megszületett az első teljes érettségi bizonyítvány is.
- A 2002-es őszi érettségi vizsgaidőszakban 9 hónapos felkészülés után az egyik fogvatartottunk előrehozott érettségi vizsgát tett rajz és műalkotások elemzése tantárgyból - bilincsben. Szívszorító volt, hogy miután a Belvárosi Tanoda Alapítványi Gimnázium épületében érettségizett, hogyan próbált arra figyelni, hogy a többi, *„rendes„* diáknak és tanárnak a lehető legkevesebb kellemetlenséget okozza. Kísérői, a felügyelők a helyzethez képest maximálisan humánusak és szinte észrevétlenek voltak.
- A kriminális életvitelből adódó értékek átstrukturálódnak, és új, fontos, emberi értékek jelennek meg.
- Új emberi kapcsolatok keletkeznek, amelyek támogató jellegűek.
- Szabadult fiataljaink körében a segítség, a támogatás, a szolidaritás, az egymásra figyelés fontos, életüket meghatározó szerepet kapott.
- A 2002. október 10-i konferencián, szabadult fiataljaink csinosan, rendezett külsővel és életvitellel a háttérben, segítettek nekünk és a résztvevőknek a zökkenőmentes lebonyolításban.

Zárógondolatok

A Váltó Program mára már mintaértékűnek tekinthető. Kísérletként indult, majd átfogó koncepcióvá vált. Lényege a kontinuitás, a segítő munka folyamatossága. Eb-

ben a munkában számos tapasztalatra tettünk szert, elmélyítettük ezeket az idevágó szakirodalom megismerésével. Részt vettünk Magyarországon rendezett konferenciákon, és külföldi tanulmányútokon (Anglia, Dánia, Németország) is. Mindezen ismeretek, tapasztalatok, a gyakorlat, a látottak és a benyomások alapján vált munkánk tudatosan felépített projektté, amelynek kikristályosítása, további fejlesztése célunk. Emellett kiemelten fontosnak tartjuk az exkriminálisok bevonását a segítő munkába, hiszen eddig is kölcsönösen sokat tanultunk egymástól.

A konferenciákon, a szakirodalom tanulmányozása során, illetve más intézmények munkatársaival történt találkozásaink alkalmával azt tapasztaltuk, hogy munkánk az egész ország területén egyedülálló. A bűncselekményt elkövetett, a büntetés-végrehajtás rendszeréből kikerült fiatalok nemcsak a társadalom „*átlagos*„ tagjai, hanem olykor, a szociális intézmények részéről is előítéletekbe, elutasításba ütköznek. A folyamatos utógondozási modell mint, koncepció, kikísérletezése, működtetése, eredményeinek mérése, rögzítése és terjesztése hosszú időt igénylő feladat. Egy fiatal reszocializációs munkája éveket jelenthet. Annak megállapítása, hogy ez mikor ér véget, személyenként különböző lehet. A Program nem minden hasonló helyzetben lévő fiatal problémájának megoldására, hanem egy működőképes modell létrehozására, működtetésére, leírására és továbbadására törekszik.

Sok további ötletünk, gondolatunk, elképzelésünk van további munkánk folytatásához. Ennek egyik eleme más, hasonló tevékenységet folytató civil szervezetekkel való kapcsolatfelvétel, együttműködés. A 2002. október 10-én megrendezett konferencia –a büntetés-végrehajtási intézetekből szabadult fiatal felnőttek társadalmi beilleszkedését segítő szervezetek konferenciája - ennek egyik első lépése volt.

Mészáros Mercedes
Az életútinterjúkat Csáki Anikó készítette.